

Płeć a strategia samoutrudniania

Agata Sierota¹

Instytut Psychologii UMCS

SEX AND SELF-HANDICAPPING STRATEGY

Abstract. The paper is an analysis of individual conditionings inclinations to self-handicapping of women and men. Self-handicapping was described in idea by Steven Berglas and Edward Jones. It appears in different types of behaviours, which can make the success more difficult, but serves to defence self.

The main aim of the work was to show the models of variables, which substantially on inclination to self-handicapping of women and men. Work raises a subject of influence of self image on inclination to self-handicapping of women and men; it is a test of verification of Berglas and Jones hypotheses and relates influence of parental attitudes on self-handicapping (by analysis of perception of parental attitudes). The author of this work takes problem of meaning of esteem values for formation of inclination to self-handicapping too.

The results of work showed diverse range of factors influencing on inclination to self-handicapping of women and men. The emotional distance of father, low level of endeavour to reach one's success and valuing social acknowledgements determine self-handicapping at both sexes. Influence of esteemed values (to by ambitious, capable) was only shown at women. Excessive requirements of parents in relation to women and lack of concrete educational requirements in relation to men, significantly influences on inclination to self-handicapping.

Koncepcja samoutrudniania w osiąganiu sukcesów została opisana w literaturze psychologicznej w 1978 roku przez Stevena Berglasa i Edwarda Jonesa. Nabiera ona szczególnej wartości we współczesnych czasach, gdy ludzie silnie dążą do kreowania obrazu siebie jako człowieka sukcesu. Dążenie to obserwujemy współcześnie u kobiet i mężczyzn, co jest wyrazem tendencji do zacierania się różnic między rolami wynikającymi z płci. Berglas i Jones (1978) twierdzą, że aby być podziwianym, nie zawsze potrzeba realnych osiągnięć, często wystarczy przekonanie innych o naszych potencjalnych możliwościach. Konsekwencją tego może być większe zainteresowanie tworzeniem i obroną pozytywnego obrazu siebie niż efektywnym działaniem. Interesującym przykładem może być właśnie zjawisko samoutrudniania.

STRATEGIA SAMOUTRUDNIANIA

Naturalną egotystyczną skłonnością jest poszukiwanie usprawiedliwień porażek i chęć podkreślenia swych osiągnięć. Niektórzy dokonują tego jednak w szczególny sposób, stosując tzw. strategię samoutrudniania (*self-handicapping strategy*). Jest to takie działanie, które pozwala na wiarygodne usprawiedliwienie ewentualnej porażki, a w przypadku sukcesu – na jego spotęgowanie (Sierota, 2001). Działanie to może faktycznie utrudnić sukces, lecz w przypadku porażki umożliwia ochronę samooceny.

Aby zrozumieć mechanizm samoutrudniania, przyjrzyjmy się bliżej jego formom. Dariusz Doliński i Andrzej Szmajke (1994) wyróżniają trzy typy strategii samoutrudniania:

- a) Strategie behawioralne – gdy podmiot przez własne działanie utrudnia sobie osiągnięcie sukcesu, np. pije alkohol przed ważnym zadaniem czy rezygnuje z przygotowań do zadania;
- b) Strategie niebehawioralne, czyli demonstracyjne (Sierota, 2001) – okazywanie przed przystąpieniem do działania różnego typu słabości: symptomów lęku, pogorszenia nastroju, dolegliwości fizycznych;
- c) Strategie symboliczne – polegające na negatywnej percepcji sytuacji zadaniowej, czyli spostrzeganiu warunków jako mniej korzystnych niż są one w istocie, np. zadania jako trudniejszego, a partnera, z którym osoba ma współpracować, jako mniej zdolnego.

Zastosowanie każdej z trzech form strategii pozwala na usprawiedliwienie ewentualnej porażki i – co najistotniejsze – na ochronę przekonania o własnych uzdolnieniach, mimo braku sukcesu. Za przyczynę niepowodzenia, np. na egzaminie, można wówczas uznać nie brak zdolności, lecz np. niewłaściwe przygotowanie do zadania (strategia behawioralna), złe samopoczucie (strategia demonstracyjna) czy trudność egzaminu (strategia symboliczna).

Należy tu podkreślić prospektywny charakter strategii samoutrudniania, gdyż jest ona stosowana jeszcze przed osiągnięciem faktycznego wyniku. To odróżnia ją od mechanizmów obronnych, które są uruchamiane dopiero po

¹Adres do korespondencji: Zakład Psychologii Społecznej, Instytut Psychologii UMCS, pl. Litewski 5, 20-080 Lublin; e-mail: agatasierota@wp.pl

AGATA SIEROTA

poniesieniu porażki (Tubek, 1993).

Warunkiem skuteczności samoutrudniania jest zastosowanie przez obserwatora² tzw. reguły pomniejszania Kelleya, która powoduje, iż pewność co do przyczyny porażki, np. na egzaminie, zmniejsza się, gdy oprócz łatwo nasuwającego się wyjaśnienia, np. braku zdolności, istnieje dodatkowa przyczyna, np. brak właściwego przygotowania. Trudno wówczas określić, co i w jakim stopniu zadecydowało o niepowodzeniu.

Berglas i Jones (1978) przypuszczali, że stosowanie samoutrudniania może mieć korzystny wpływ w sytuacji, gdy mimo obaw osoba osiągnie sukces. Powinno wystąpić tu tzw. spotęgowanie sukcesu, zgodnie z regułą powiększania Kelleya. Sugeruje ona, że w sytuacji, gdy obserwujemy czynnik utrudniający powodzenie (np. brak właściwego przygotowania), zdolności uzyskującego sukces wydają się większe.

Bardzo ważne byłoby rozstrzygnięcie tego, czy stosowanie *self-handicapping strategy* faktycznie chroni samoocenę w przypadku porażki, a podwyższa ją – w sytuacji sukcesu. Samoutrudnianie często bywa określane jako forma autoprezentacji (Szmajke, 1996), można więc zadać pytanie, czy jest taktyką efektywną.

Badania Dolińskiego (1991) i Szmajke (1996) wykazały, że zastosowanie samoutrudniania w przypadku porażki broni samoocenę we własnych oczach. Samoutrudniający rzeczywiście w mniejszym stopniu czuje się pozbawiony zdolności, gdy może swoje niepowodzenie usprawiedliwić brakiem wysiłku czy złym samopoczuciem. Nie czuje się jednak bardziej zdolny, gdy pomimo utrudnień odniesie sukces. Nie jest tak również odbierany przez innych. Ponadto nie wszyscy obserwatorzy reagują na samoutrudnieniowe usprawiedliwienia porażki. Tylko wtedy, gdy sami są skłonni do stosowania tego typu strategii, oceniają porażkę innych jako bardziej zależną od utrudnień niż zdolności. W większości przypadków osoby stosujące samoutrudnianie są oceniane raczej negatywnie pod względem ogólnej inteligencji, możliwości przyszłych osiągnięć, odpowiedzialności czy atrakcyjności jako współpracowników. Na tej podstawie można stwierdzić, że samoutrudnianie słabo pełni funkcje autoprezentacyjne (Levesque, Lowe, Mendenhall, 2001).

SKŁONNOŚĆ DO SAMOUTRUDNIANIA

Niektóre osoby stosują samoutrudnianie sporadycznie, inne – charakteryzują się skłonnością do samoutrudniania. Częstemu stosowaniu tej strategii w sytuacjach zadaniowych towarzyszy wówczas niski poziom zdyscyplinowania i odporności emocjonalnej. Systematycznie stosowane samoutrudnianie jest niekorzystne ze względu na to, że „punkt koncentracji” przesuwa się z zachowań nastawionych na osiągnięcie sukcesu na działania chroniące samoocenę.

Skłonność do samoutrudniania współwystępuje m.in. z niską samooceną, niskim poziomem motywacji osiągnięć, lękiem przed oceną społeczną oraz lękiem przed sukcesem (Doliński, Szmajke, 1994).

Berglas i Jones (1978), poszukując genezy skłonności do samoutrudniania, wskazują na następujące zachowania rodziców:

– Nagradzanie dziecka za osiągnięcia tylko w jednej sferze, co wiąże jego poczucie wartości wyłącznie z tym specyficznym obszarem zdolności; każde niepowodzenie w tej dziedzinie zagraża globalnej samoocenie i nie może być zrekomensowane sukcesami w innej sferze działania.

– Wymuszanie na dziecku ujawnienia kompetencji, które zaspokoja potrzeby rodziców (a nie dziecka).

– Reagowanie złością i wrogością na porażki, co wpaja lęk przed niepowodzeniem oraz uniemożliwia dziecku naturalne uczenie się „na błędach”. Jeżeli tak traktowana osoba nie odnosi sukcesów, to doznaje trwałego obniżenia poczucia własnej wartości. Obawia się porażek, co wpędza ją w „pułapkę” systematycznie stosowanych samoutrudnień, powodując, że sukces może być nie tyle utrudniony, co czasami – wręcz niemożliwy.

Powyższe rozważania ukazują samoutrudnianie jako skomplikowany, lecz mało efektywny sposób radzenia sobie z niepewnością kompetencji w sytuacjach zadaniowych.

Można zapytać: Czy samoutrudnianie jest skłonnością charakterystyczną dla kobiet? Zgodnie ze stereotypem, to one mogą czuć się mniej kompetentne, bardziej niepewne w zadaniowych sytuacjach. Dodatkowo, forma strategii polegająca na skarżeniu się na rozmaite dolegliwości wydaje się typowo kobiecym sposobem reagowania na trudne sytuacje. Z drugiej strony – może to mężczyźni są bardziej skłonni do samoutrudniania, bo to właśnie im, bardziej niż kobietom, może zależeć na obronie poczucia swych zdolności.

W eksperymencie Berglasa i Jonesa (1978) jedynie mężczyźni zastosowali samoutrudnianie, lecz kolejne badania (za: Doliński, Gromski, Szmajke, 1986) wykazały, że w zależności od typu sytuacji zadaniowej mogą posługiwać się nim zarówno mężczyźni, jak i kobiety.

---

²Obserwatorem może być również działający aktor, ponieważ wykazano, że samoutrudnianie jest stosowane nie tylko w warunkach publicznych, lecz także w prywatnych (Doliński, Szmajke, 1994), czyli w sytuacji, gdy wynik będzie znał tylko wykonawca.

PLEĆ A STRATEGIA SAMOUTRUDNIANIA
SAMOUTRUDNIANIE Kobiet I MĘŻCZYŹN
– NIEKTÓRE WYNIKI DOTYCHCZASOWYCH BADAŃ

Płeć jest interesującą, w niewielkim stopniu eksplorowaną w analizach zmienną różnicującą zasady stosowania strategii samoutrudniania. Wyniki licznych eksperymentów (za: Doliński, Szmajke, 1994) wykazują, że kobiety stosują *self-handicapping strategy* przed innym typem zadań niż mężczyźni. Jak można to wyjaśnić? Samoutrudnianie jest stosowane w sytuacjach, które są subiektywnie istotne dla poczucia własnej wartości. Płeć, ze względu na różnice w procesie socjalizacji dziewcząt i chłopców, może być czynnikiem wpływającym na rozbieżność w ocenie ważności różnych działań i dokonań. Pomimo obserwowanej współcześnie tendencji do zmniejszania się różnic pomiędzy stereotypowymi rolami determinowanymi przez płeć, nadal dla kobiet charakterystyczna jest orientacja społeczna, a dla mężczyzn – zadaniowa (Pospiszyl, 1990). Wydaje się jednak, iż bez względu na płeć inteligencja jest dla wszystkich istotnym wymiarem obrazu siebie. Jednak są dane (Macoby, Jacklin, Condry, Dyer – za: Doliński, Gromski, Szmajke, 1986), które pozwalają wnioskować, iż samoocena kobiet jest oparta w większym stopniu na poczuciu umiejętności społecznych niż osiągnięciach intelektualnych. Niektóre kobiety, a zwłaszcza identyfikujące się ze stereotypem swojej płci, mogą nie odczuwać szczególnego zagrożenia w obliczu testu inteligencji. W większym stopniu mogą być zaangażowane w otrzymanie dobrego wyniku w teście inteligencji społecznej, dotyczącym typowo kobiecych umiejętności, jak np. prawidłowe sportrzeganie i interpretacja emocji oraz zachowań innych osób. Silna identyfikacja ze stereotypową rolą wynikającą z płci może być przyczyną tego, iż w niektórych eksperymentach kobiety nie stosowały samoutrudniania, ponieważ nie odczuwały szczególnego zagrożenia poczucia własnej wartości w obliczu testu zdolności intelektualnych (Doliński, Gromski, Szmajke, 1986; Shepperd, Arkin – za: Doliński, Szmajke, 1994). Pewnym potwierdzeniem powyżej podkreślanych różnic jest eksperyment Marii Tubek (1994), w którym wykazano, iż samoutrudnianie przed testem inteligencji społecznej stosowało więcej kobiet niż mężczyzn. Gdy jednak w tym samym teście pozwolono badanym odnieść nieoczekiwany sukces, *self-handicapping strategy* częściej wykorzystywali mężczyźni. To, że sytuacja nieoczekiwane sukcesu skłania w większym stopniu mężczyzn niż kobiety do stosowania samoutrudniania, wykazali w swym klasycznym eksperymencie Berglas i Jones (1978). Po odniesieniu nieoczekiwane sukcesu samoutrudnianie, polegające na picu alkoholu, podejmowali jedynie mężczyźni. Kolejne badania potwierdziły, że kobiety w mniejszym stopniu niż mężczyźni odczuwają niepewność, gdy odniosą nieoczekiwany sukces, i z tej przyczyny są mniej skłonne stosować w tej sytuacji strategię samoutrudniania (Tubek, 1994; Self – za: Doliński, Szmajke, 1994). W badaniach Dolińskiego i Szmajke (1994) skłonność do samoutrudniania jako utrwalony sposób funkcjonowania w sytuacjach zadaniowych okazała się silniejsza u kobiet niż u mężczyzn. Być może opisywane wcześniej różnice w stosowaniu strategii wynikają z odmienności profili osobowościowych kobiet i mężczyzn skłonnych do samoutrudniania. Różnice te mogą wyrażać się m.in. w odmienności celów, dla których *self-handicapping strategy* jest stosowana, a to sprawia, że kobiety i mężczyźni stosują ją w innych sytuacjach.

BADANIA WŁASNE

Wyniki dotychczasowych badań były inspiracją do tworzenia modeli osobowościowych predyktorów skłonności do samoutrudniania kobiet i mężczyzn.

W literaturze znajdujemy nieliczne badania empiryczne odnoszące się do osobowościowych predyktorów skłonności do samoutrudniania. Dotyczą one głównie znaczenia pojedynczych cech czy samooceny dla kształtowania tendencji do samoutrudnieniowych zachowań (por. Doliński, Szmajke, 1994; Sierota, 2001). Nie były dotąd podejmowane próby szerszego ujęcia problemu poprzez równoczesne uwzględnienie więcej niż jednej cechy osobowościowej. Nie znajdujemy również badań poruszających zagadnienie wpływu cenionych wartości na tendencje do stosowania *self-handicapping strategy*, a przecież to wartości są ważnym czynnikiem wyznaczającym kierunki i sposoby naszych działań, a także przyczyniającym się do ich utrwalenia. Oprócz teoretycznych rozważań Berglasa i Jonesa na temat możliwości wpływu postaw rodzicielskich na stosowanie samoutrudniania trudno znaleźć opracowania podejmujące tę problematykę. Wydaje się, iż ważne dla kształtowania skłonności do samoutrudniania mogą być nie tylko faktyczne postawy rodziców, lecz także przekonania „dziecka” na temat ich postaw i zachowań, które stają się, zgodnie z koncepcją Rokeacha (1971), elementem osobowości kierującym między innymi wyborem działań w zadaniowych sytuacjach, a więc – skłaniającym bądź nie – do stosowania *self-handicapping strategy* (np. dziecko przekonane o akceptacji rodziców, pomimo ponoszonych porażek, ma mniejszą potrzebę obrony swego obrazu w ich oczach, a dzięki temu – może być mniej skłonne do samoutrudniania).

Na podstawie koncepcji teoretycznej oraz dotychczasowych badań można przypuszczać, że skłonność do

AGATA SIEROTA

samoutrudniania zostanie utrwalona, gdy nieprawidłowe oddziaływania wychowawcze, sugerowane przez Berglasa i Jonesa (1978), czyli nadmierne wymagania i kontrola, hamowanie autonomii i brak bliskości emocjonalnej, „zaowocują”, w negatywnym sensie, niską samooceną dziecka i jego słabym dążeniem do sukcesu (Doliński, Szmajke, 1994). To, na jakie działania decydujemy się w zadaniowych sytuacjach, zależy również od cenionych przez nas wartości, a zwłaszcza wartości instrumentalnych określających pożądane sposoby zachowania (Oleś, 1991). Jeżeli osoba o niskiej samoocenie i słabym dążeniu do sukcesu ceni bycie uzdolnionym, to może być zainteresowana w większym stopniu ochroną samooceny niż faktycznym osiągnięciem sukcesu i realizacją swych ambicji. Również ze względu na akcentowany publiczny aspekt samoutrudniania (Szmajke, 1996) można zakładać powiązania tej skłonności z wartością uznania społeczne.

W poszukiwaniu koncepcji osobowości, mogącej być kontekstem teoretycznym dla poszukiwanych modeli predyktorów skłonności do samoutrudniania, autorka oparła się na koncepcjach poznawczych, z których wywodzi się teoria samoutrudniania, a które – opisując poznawcze wymiary osobowości – akcentują ich znaczenie dla funkcjonowania człowieka (Strelau, 2000). Taką teorią mogłaby być np. regulacyjna teoria osobowości Janusza Reykowskiego (1979), podkreślająca m.in. znaczenie obrazu ja: realnego i idealnego, samooceny, systemu wartości, obrazu świata (Strelau, 2000). Szczególnie przydatna jednak dla prowadzonych poszukiwań wydaje się teoria Milтона Rokeacha (1971), ujmująca osobowość jako system przekonań. Jeżeli przyjmiemy, że skłonność do samoutrudniania jest utrwaloną formą autoprezentacji (Szmajke, 1996), to można przypuszczać, iż jest ona zależna nie tyle od sytuacji, co od przekonań na temat swojego „ja”, cenionych wartości, a także – od przekonań na temat zachowań i postaw osób znaczących, a zwłaszcza zachowań odnoszących się bezpośrednio do nas (np. przekonania dotyczące postaw rodziców wobec nas samych mają istotny wpływ na nasz obraz siebie, a co za tym idzie – stosowane przez nas formy autoprezentacji).

Rokeach (1971) w swojej teorii systemów przekonań wyodrębnia dziesięć głównych podsystemów, które – grupując znaczeniowo – można określić jako:

- przekonania na temat własnego „ja”,
- system wartości ostatecznych i instrumentalnych,
- systemy postaw i pojedyncze postawy,
- przekonania o własnych zachowaniach,
- przekonania o potrzebach, wartościach, postawach i zachowaniach osób znaczących oraz
- przekonania o zachowaniu się obiektów fizycznych.

Teoria ta może służyć nie tylko jako model teoretyczny, lecz również wyznacza sposoby możliwości zmiany owych przekonań tzw. metodą konfrontacji z samym sobą (Rokeach, 1973). Samoutrudnianie jest obronnym, lecz często nieefektywnym sposobem autoprezentacji (Szmajke, 1996), a próby zmian w systemie przekonań mogą pomóc w przezwyciężeniu nawykowego stosowania tej autoprezentacyjnej taktyki³.

Autorka pracy skoncentrowała się na następujących osobowościowych predyktorach mogących mieć istotne znaczenie dla samoutrudniania:

- przekonaniach na temat własnego „ja” czy też inaczej – na obrazie „ja”,
- cenionych wartościach oraz
- na przekonaniach na temat osób znaczących, zawężonych do percepcji postaw rodzicielskich jako ważnego dla kształtowania samoutrudniania elementu obrazu świata.

Problemy badawcze

Głównym celem badań własnych było opracowanie modeli osobowościowych predyktorów skłonności do samoutrudniania kobiet i mężczyzn oraz rozstrzygnięcie problemu:

Czy płeć różnicuje powiązania skłonności do samoutrudniania z percepcją postaw rodzicielskich, obrazem siebie oraz cenionymi wartościami?

Problemy szczegółowe to:

1. Czy – i które – postawy rodzicielskie percypowane przez dziecko są znaczące dla jego skłonności do samoutrudniania?
2. Czy poziom dążenia do sukcesu oraz poziom samooceny mają znaczenie dla skłonności do samoutrudniania? Jakże inne cechy obrazu siebie mogą być znaczące dla skłonności do samoutrudniania?
3. Czy – i które – wartości mogą być predyktorami skłonności do samoutrudniania?

Hipotezy

Na podstawie założeń teoretycznych oraz wyników badań empirycznych opisanych w literaturze przedmiotu sformułowano następujące hipotezy badawcze:

Hipotezy główne:

³ Sposoby przezwyciężania nawykowej strategii samoutrudniania metodą „konfrontacji z samym sobą” będą tematem odrębnego opracowania.

PŁEĆ A STRATEGIA SAMOUTRUDNIANIA

- (1) Płeć różnicuje powiązania skłonności do samoutrudniania z percepcją postaw rodzicielskich, obrazem siebie oraz cenionymi wartościami.
- (2) Poziom skłonności do samoutrudniania jest wyższy u kobiet niż u mężczyzn.

AGATA SIEROTA

Hipotezy szczegółowe:

(1) Percepcja postaw rodzicielskich

Hipoteza (1.1). Im w mniejszym stopniu osoba spostrzega bliskość uczuciową oraz autonomię ze strony rodziców, tym wyższy jest jej poziom skłonności do samoutrudniania.

Hipoteza (1.2)⁴. Im w większym stopniu spostrzega dystans uczuciowy oraz kontrolę z ich strony, tym wyższy jest jej poziom skłonności do samoutrudniania.

(2) Obraz siebie

Hipoteza (2.1). Im niższy poziom potrzeb świadczących o dążeniu do sukcesu, tj. potrzeby osiągnięć, potrzeby dominacji, potrzeby wytrwałości oraz potrzeby porządku, tym wyższy poziom skłonności do samoutrudniania.

Hipoteza (2.2). Im niższy poziom samooceny, tym wyższy poziom skłonności do samoutrudniania.

(3) Wartości

Hipoteza (3.1). Im w wyższym stopniu cenione jest bycie uzdolnionym oraz uznanie społeczne, tym wyższy poziom skłonności do samoutrudniania.

Hipoteza (3.2). Im w niższym stopniu cenione jest bycie ambitnym, tym wyższy poziom skłonności do samoutrudniania.

Dla przejrzystości analiz nie sformułowano hipotez interakcyjnych.

Osoby badane; zmienne; metody badań

Wydaje się, iż osoby podejmujące studia wyższe, mieszkające w dużych ośrodkach miejskich, mogą być szczególnie podatne na presję sukcesu (Horner – za: Pospiszyl, 1993), a w efekcie – w większym stopniu narażone na konieczność obrony „ja”, być może właśnie poprzez strategie samoutrudniania.

Z tego względu, celem weryfikacji hipotez, dobrano losowo grupę 120 osób (kobiet i mężczyzn) zamieszkałych w Lublinie, w wieku 20-24 lata, z wykształceniem niepełnym wyższym, które nie rozpoczęły jeszcze pracy zawodowej. Osoby te poddano badaniom kwestionariuszowym, które pozwoliły na pomiar następujących zmiennych niezależnych:

a) Percepcja postaw rodzicielskich

– Kwestionariusz do Badania Postaw Rodzicielskich w Percepcji Dziecka CRPBI (The Child's Report of Parent Behavior Inventory) E. S. Schaefera w opracowaniu W. Kowalskiego;

b) Obraz siebie (ja realne, poziom samooceny, a dodatkowo – dla poszerzenia analiz – ja idealne oraz poziom samoakceptacji; na „dążenie do sukcesu” składają się wyniki skal: Ach – Potrzeba osiągnięć, Dom – Potrzeba dominacji, Ord – Potrzeba porządku i End – Potrzeba wytrwałości) – Test Przymiotnikowy ACL (The Adjektive Check List) H. G. Gougha i A. B. Heilbruna w opracowaniu Z. Płużek i R. Drwala;

c) Cenione wartości

– Skala Wartości VS (Value Survey) M. Rokeacha w opracowaniu P. Brzozowskiego.

Poziom skłonności do samoutrudniania został określony na podstawie Skali Antycypacyjnej Strategii Obrony Samooceny (ASO) w opracowaniu A. Szmajke i K. Świątlickiego.

PREZENTACJA WYNIKÓW

Analiza regresji wielokrotnej pozwoliła na wyodrębnienie modeli istotnych predyktorów skłonności do samoutrudniania.

Modele zmiennych niezależnych wykazują silne powiązania ze skłonnością do samoutrudniania i w znaczącym stopniu wyjaśniają procent zmienności zmiennej zależnej.

W grupie kobiet uzyskany model predyktorów w 93,3% (R^2) wyjaśnia zmiany zmiennej zależnej, co jest dowodem na trafność ich doboru.

Tabela 1.

Percepcja postaw rodzicielskich, obraz siebie oraz wartości a skłonność do samoutrudniania u kobiet (N = 52).

Analiza regresji wielokrotnej. Etap 1 i model końcowy (etap 16)⁵

Model	R	R ²
-------	---	----------------

⁴ Hipotezy sformułowano operacyjnie z uwzględnieniem specyfiki stosowanych metod badawczych (zob. s. 11). Choć hipotezy 1.1 i 1.2 wydają się tożsame znaczeniowo, to odnoszą się do czterech, a nie dwóch wymiarów spostrzeganych zachowań.

⁵ Ze względu na wieloetapowość analiz regresji ograniczono prezentację do zmiennej niezależnej najbardziej znaczącej dla skłonności do samoutrudniania oraz modelu końcowego, w którym zachowano kolejność zmiennych, dołączanych na kolejnych etapach analiz. Całościowy opis etapów analizy regresji podaje Sierota (2001, s. 157).

PŁEĆ A STRATEGIA SAMOOUTRUDNIANIA

1. ACH1 ⁶	0,65	42,4%
(...)	(...)	(...)
16. UFV1, NAD-O, WI1, COM2, UFV, AUT, NAD-M, WI17, PRZYM-O, WO2, CP1, WI18, AGG, ODSU-M	0,97	93,3%

Ach1 – Potrzeba osiągnięć (ja realne), Ufv1 – Przymiotniki negatywne (ja realne), Ufv – Przymiotniki negatywne (samoakceptacja), CP1 – Krytyczny rodzic (ja realne), Aut – Potrzeba autonomii (samoakceptacja), Agg – Potrzeba agresji (samoakceptacja), Com2 – Typowość (ja idealne), Nad-M – Nadzór matki, Nad-O – Nadzór ojca, Przym-O – Przymus ojca, Odsu-M – Odsuwanie się matki, Wi1 – „Ambitny”, Wi17 – „Uzdolniony”, Wi18 – „Wybaczający”, Wo2 – „Bezpieczeństwo rodziny”.

---

⁶ Potrzeba osiągnięć (Ach), początkowo istotna w modelu, została „wyłączona” na 14. etapie analizy regresji po wprowadzeniu zmiennej: krytyczny rodzic (ja realne) (CP1).

Tabela 1a.

**Percepcja postaw rodzicielskich, obraz siebie oraz wartości a skłonność do samoutrudniania u kobiet ($N = 52$).
Współczynniki regresji**

Model	β	t	p
Ufv1	1,34	10,20	0,000
Nad-O	0,37	5,58	0,000
Wi1	0,43	9,15	0,000
Com2	0,24	4,48	0,000
Ufv	-0,65	-4,96	0,000
Aut	0,19	3,50	0,001
Nad-M	0,13	2,55	0,015
Wi17	0,16	3,14	0,003
Przym-O	-0,25	-4,01	0,000
Wo2	0,21	4,13	0,000
CP1	-0,41	-7,08	0,000
Wi18	-0,1	-3,01	0,005
Agg	-0,19	-3,00	0,005
Odsu-M	0,11	2,04	0,049

Ufv1 – Przymiotniki negatywne (ja realne), Ufv – Przymiotniki negatywne (samoakceptacja), CP1 – Krytyczny rodzic (ja realne), Aut – Potrzeba autonomii (samoakceptacja), Agg – Potrzeba agresji (samoakceptacja), Com2 – Typowość (ja idealne), Nad-M – Nadzór matki, Nad-O – Nadzór ojca, Przym-O – Przymus ojca, Odsu-M – Odsuwanie się matki, Wi1 – „Ambitny”, Wi17 – „Uzdolniony”, Wi18 – „Wybaczący”, Wo2 – „Bezpieczeństwo rodziny”.

W przypadku mężczyzn model predyktorów w 68,2% (R^2) wyjaśnia zmiany poziomu skłonności do samoutrudniania, jest on więc nieco mniej trafny niż w przypadku kobiet, gdzie $R^2 = 93,3\%$.

Tabela 2.

Percepcja postaw rodzicielskich, obraz siebie oraz wartości a skłonność do samoutrudniania u mężczyzn ($N = 68$). Analiza regresji wielokrotnej

Model	R	R^2
Ord	0,61	37,1%
Ord, Dom	0,67	44,8%
Ord, Dom, Rd-M	0,71	50,8%
Ord, Dom, Rd-M, Ak-O	0,75	56,3%
Ord, Dom, Rd-M, Ak-O, Nur	0,78	60,1%
Ord, Dom, Rd-M, Ak-O, Nur, Wo17	0,79	63,0%
Ord, Dom, Rd-M, Ak-O, Nur, Wo17, Aba	0,81	65,9%
Ord, Dom, Rd-M, Ak-O, Nur, Wo17, Aba, Het	0,83	68,2%

Ord – Potrzeba porządku (ja realne), Dom – Potrzeba dominacji (ja realne), Rd-M – Rozluźniona dyscyplina matki, Ak-O – Akceptacja ojca, Nur – Potrzeba opiekowania się innymi (samoakceptacja), Wo17 – Zbawienie, Aba – Potrzeba ponizania się (samoakceptacja), Het – Potrzeba kontaktów heteroseksualnych (samoakceptacja).

PLEĆ A STRATEGIA SAMOUTRUDNIANIA

Tabela 2a.

Percepcja postaw rodzicielskich, obraz siebie oraz wartości a skłonność do samoutrudniania u mężczyzn (N = 68). Współczynniki regresji

Model	β	t	p
Ord	-0,49	-5,88	0,000
Dom	-0,31	-3,46	0,001
Rd-M	0,31	3,83	0,000
Ak-O	-0,16	-1,98	0,052
Nur	0,25	3,19	0,002
Wo17	0,22	2,73	0,008
Aba	-0,23	-2,57	0,013
Het	0,16	2,07	0,043

Ord – Potrzeba porządku (ja realne), Dom – Potrzeba dominacji (ja realne), Rd-M – Rozluźniona dyscyplina matki, Ak-O – Akceptacja ojca, Nur – Potrzeba opiekowania się innymi (samoakceptacja), Wo17 – Zbawienie, Aba – Potrzeba poniżania się (samoakceptacja), Het – Potrzeba kontaktów heteroseksualnych (samoakceptacja).

Wyniki analizy regresji zostały zaprezentowane w odniesieniu do hipotez badawczych.

Płeć. Główna hipoteza, zakładająca, że płeć różnicuje powiązania skłonności do samoutrudniania z percepcją postaw rodzicielskich, obrazem siebie oraz cenionymi wartościami, potwierdziła się. Uzyskano odmienne modele zmiennych znaczących dla skłonności do samoutrudniania kobiet i mężczyzn. Nie potwierdziło się natomiast oparte na wcześniejszych wynikach badań (Doliński, Szmajke, 1994) założenie, iż poziom skłonności do samoutrudniania kobiet jest wyższy niż w przypadku mężczyzn; wymaga to jednak dalszej weryfikacji.

Spostrzegane postawy rodzicielskie (hipotezy 1.1, 1.2)

Bliskość uczuciowa i autonomia dawana przez rodziców. W odniesieniu do bliskości uczuciowej hipoteza potwierdziła się w relacji syn–ojciec: im słabsza spostrzegana akceptacja ze strony ojca ($\beta = -0,16$), tym wyższy u mężczyzn poziom skłonności do samoutrudniania. Co ciekawe, im wyraźniejsze spostrzeżenie rozluźnienia dyscypliny ze strony matki (autonomia) ($\beta = 0,31$), tym wyższa skłonność do samoutrudniania u mężczyzn.

Dystans uczuciowy i kontrola ze strony rodziców. Hipoteza dotycząca dystansu uczuciowego potwierdziła się w modelu całościowym (kobiety i mężczyźni) (zob. Aneks): im większy spostrzegany dystans ze strony ojca ($\beta = 0,19$), tym wyższa skłonność do samoutrudniania.

Uwzględnienie w modelu czynnika płci pozwala stwierdzić, że znaczenie dla kształtowania skłonności do samoutrudniania kobiet ma spostrzeżenie matki jako nadzorującej ($\beta = 0,13$), a jednocześnie wrogo odsuwającej się ($\beta = 0,11$). Ważny jest też nadzór ojca ($\beta = 0,37$), lecz nie jako ostry przymus ($\beta = -0,25$) w przestrzeganiu wymogów, opierający się na bardzo surowych karach, lecz raczej budzący poczucie winy za przekroczenie zasad. Podsumowując znaczenie percepcji postaw rodzicielskich, można dodać, że: (1) spostrzegana kontrola ze strony rodziców ani bliskość uczuciowa z matką nie okazały się istotne dla kształtowania skłonności do samoutrudniania u mężczyzn; (2) w grupie kobiet brak związku skłonności do samoutrudniania ze spostrzeganą bliskością uczuciową i autonomią dawaną przez rodziców.

Obraz siebie (hipotezy 2.1, 2.2)

Dążenie do sukcesu. Hipoteza o znaczeniu słabego dążenia do sukcesu dla skłonności do samoutrudniania potwierdziła się w grupie kobiet i mężczyzn: u kobiet, z potrzeb świadczących o dążeniu do sukcesu, najistotniejszy w kształtowaniu wysokiego poziomu skłonności do samoutrudniania jest niski poziom potrzeby osiągnięć, przejawiający się w tendencji do mało efektywnego działania, a zwłaszcza większe zwracanie uwagi na cele i dążenia innych niż swoje własne (CP1, $\beta = -0,41$); w przypadku kształtowania się skłonności do samoutrudniania u mężczyzn szczególne znaczenie ma niski poziom potrzeby porządku ($\beta = -0,49$) i potrzeby dominacji ($\beta = -0,31$), które przyczyniają się do słabego dążenia do sukcesu poprzez nieumiejętność panowania nad sobą i innymi.

Samocena. Hipoteza dotycząca istotności niskiej samooceny (Ufv, $\beta = -0,65$) dla skłonności do samoutrudniania potwierdziła się tylko w grupie kobiet. Dodatkowo istotna dla skłonności do samoutrudniania okazała się rozbieżność (brak samoakceptacji) w zakresie pojedynczych cech, różnych w przypadku kobiet i mężczyzn: (1) dla samoutrudniania kobiet ma znaczenie brak akceptacji swych cech świadczących o tendencjach do rywalizacji i agresji (Agg, $\beta = -0,19$), istotne jest również dążenie do większej niezależności od innych (Aut, $\beta = 0,19$); (2) u mężczyzn istotna jest akceptacja swojego samokrytycyzmu i bierności społecznej, a także swej niskiej asertywności (Aba, $\beta = -0,23$).

Wartości (hipotezy 3.1, 3.2)

W modelu całościowym, bez uwzględnienia czynnika płci (zob. Aneks), wyniki potwierdzają hipotezę: im wyżej cenione „uznanie społeczne” ($\beta = -0,16$)⁷, tym wyższa skłonność do samoutrudniania.

Oznacza to, że choć i kobiety, i mężczyźni skłonni do utrudnień w sytuacjach zadaniowych cenią uznanie społeczne, to w obrębie grup płciowych inne czynniki w większym stopniu wyjaśniają zmiany w poziomie skłonności do samoutrudniania.

Cenienie wartości związanych z osiągnięciami okazało się istotne jedynie w grupie kobiet. Istnieją zależności, lecz nie zawsze w kierunku zakładanym w hipotezach: im niżej kobiety cenią wartość „ambitny” ($\beta = 0,43$) i „uzdolniony” ($\beta = 0,16$), tym wyższy jest ich poziom skłonności do samoutrudniania.

Dodatkowo okazało się, że na skłonność do samoutrudniania ma wpływ wysokie cenienie wartości prospołecznych: w modelu całościowym (zob. Aneks) są to wartości „uczciwy” ($\beta = -0,13$) i „pokój na świecie” ($\beta = -0,16$), w przypadku kobiet – „wybaczący” ($\beta = -0,1$).

Niskie cenienie wartości typu „osobiste”: „bezpieczeństwo rodziny” ($\beta = 0,21$) przez kobiety i „zbawienie” ($\beta = 0,22$) – przez mężczyzn wpływa na poziom skłonności do samoutrudniania. W grupie mężczyzn jest to jedyna wartość istotnie powiązana ze skłonnością do samoutrudniania.

Zaprezentowane wyniki ukazują, iż najtrafniejszym predyktorem skłonności do samoutrudniania jest niski poziom dążenia do sukcesu, w przypadku kobiet połączony z niską samooceną. Słabszym wyznacznikiem okazała się percepcja postaw rodzicielskich, a najmniej trafny – cenione wartości. Znacząca jest w przypadku kobiet wartość „ambitny”, ściśle powiązana z dążeniem do sukcesu.

Wybrane przez autorkę predyktory trafniej wyjaśniają skłonność do samoutrudniania kobiet niż mężczyzn, w przypadku których znaczące są najwyraźniej również inne czynniki, nie uwzględnione w niniejszym badaniu.

WNIOSKI I DYSKUSJA

Wyniki badań własnych pozwoliły na weryfikację hipotezy dotyczącej osobowościowych zmiennych istotnych dla skłonności do samoutrudniania kobiet i mężczyzn. Okazało się, że spostrzeganie silnej kontroli ze strony rodziców, niska samoocena, słabe dążenie do sukcesu, wartości „uzdolniony” i „ambitny” są istotne w grupie kobiet. Model determinant skłonności do samoutrudniania mężczyzn jest zgodny z hipotezami jedynie w zakresie dążenia do sukcesu. Potwierdza to przypuszczenia o odmienności czynników kształtujących skłonność do samoutrudniania kobiet i mężczyzn.

Osoby, które pragną uznania społecznego, lecz mają niską motywację osiągnięć, mogą chronić swą samoocenę przed porażkami poprzez stosowanie strategii samoutrudniania.

Kobiety skłonne do samoutrudniania słabo dążą do sukcesu, wykazując małą uporczywość i efektywność działania. Wcześniejsze analizy wykazały związek niskiej samooceny i skłonności do samoutrudniania u obu płci (Doliński, Szmajke, 1994), lecz w badanej grupie okazał się on istotny jedynie w grupie kobiet. Również znaczenie wartości kompetencyjnych (ambitny i uzdolniony) dla kształtowania się skłonności do samoutrudniania wykazano tylko w przypadku kobiet. Niskie cenienie wartości „ambitny”, zgodnie z hipotezą, sprzyja samoutrudnianiu. Uzyskano jednak odwrotną do zakładanych zależność skłonności do samoutrudniania i wartości „uzdolniony”. Im niżej kobiety cenią bycie uzdolnionym, tym wyższa jest ich skłonność do samoutrudniania. Predyktorami kształtowania skłonności do samoutrudniania kobiet są również: przywiązywanie szczególnej wagi do kontaktów z innymi, cenienie wartości prospołecznych oraz nieakceptowanie swoich tendencji do agresywności i rywalizacji.

Założenia Berglasa i Jonesa (1978), dotyczące wpływu nadmiernych wymagań i kontroli ze strony rodziców na skłonność do samoutrudniania, potwierdziły się w przypadku kobiet. W przypadku mężczyzn na tendencję do samoutrudniania oddziałuje spostrzeganie rozluźnienia dyscypliny stosowanej przez matkę. Słabe dążenie do sukcesu mężczyzn skłonnych do samoutrudniania jest powiązane z nieumiejętnością panowania nad sobą i innymi oraz akceptowaniem swej bierności społecznej.

Kobiety są więc tym bardziej skłonne do samoutrudniania, im w większym stopniu przejawiają następujące cechy: niską potrzebę osiągnięć, niskie cenienie wartości kompetencyjnych (ambitny, uzdolniony), przywiązywanie wagi do wartości społecznych, nieakceptowanie u siebie cech stereotypowo przypisywanych mężczyznom (agresywność, rywalizacja). Można twierdzić, iż są to cechy typowe dla stereotypu kobiecości. W przypadku mężczyzn cechy niezgodne ze stereotypem męskich zachowań, czyli słabe dążenie do sukcesu, nieumiejętność kontroli nad sobą i innymi oraz brak asertywności przyczyniają się do skłonności do samoutrudniania.

Porównując postawy rodzicielskie osób skłonnych do samoutrudniania, zauważamy różnice w percypowanych

⁷ W przypadku zmiennej „wartości” ujemna korelacja oznacza, że im wyższa skłonność do samoutrudniania, tym niższą rangę w hierarchii uzyskiwała wartość, a więc była wyżej ceniona.

PLEĆ A STRATEGIA SAMOUTRUDNIANIA

przez nich oddziaływaniach wychowawczych. Kobiety spostrzegają silną kontrolę ze strony swych rodziców, a mężczyźni – brak konkretnych wymagań wychowawczych.

Można przypuszczać, że mężczyźni nie tylko starają się chronić pozytywną samoocenę we własnych oczach, lecz borykają się z wymogami otoczenia społecznego, związanymi z nadal funkcjonującymi stereotypami płci. Brak konkretnych wymagań wychowawczych ze strony rodziców wobec mężczyzn skłonnych do samoutrudniania może utrudniać im kształtowanie dążenia do sukcesu, charakterystycznego dla męskiego wzorca zachowań. Nie potrafiąc efektywnie działać w sytuacjach zadaniowych, chronią samoocenę poprzez samoutrudnianie. Ciekawe, że kobiety skłonne do samoutrudniania deklarują, iż nie jest dla nich ważne poczucie kompetencji (nisko cenią wartość „zdolniony”), lecz starają się, by w sytuacji porażki mieć wiarygodne usprawiedliwienie i nie przypisywać sobie braku zdolności. Być może wysokie wymagania rodziców „zaszczepiły” w nich nie tyle pragnienie sukcesu, ile silny lęk przed niepowodzeniem, czego wyrazem jest stosowanie *self-handicapping strategy*.

Powyższe wyniki sugerują, że chroniczne samoutrudnianie jest powiązane z tendencją do przejawiania zachowań stereotypowo kobiecych, niezależnie od płci.

Uzyskane na podstawie analizy regresji modele osobowościowych determinant samoutrudniania są kolejnym etapem badań nad funkcjonowaniem kobiet i mężczyzn skłonnych do stosowania *self-handicapping strategy* w zadaniowych sytuacjach. Ze względu na rozbieżności w uzyskanych wynikach (por. s. 14) weryfikacji wymaga problem różnic poziomu skłonności do samoutrudniania kobiet i mężczyzn. Szczególnie warte analiz jest zagadnienie wpływu nie tylko spostrzeganych, lecz również faktycznych postaw rodzicielskich na kształtowanie skłonności do samoutrudniania.

Autorka podjęła obecnie prace nad zagadnieniem samoutrudniania w sytuacjach oceny umiejętności społecznych (Sierota, 2003). Być może efektem będą nowe interesujące różnice w stosowaniu samoutrudniania przez kobiety i mężczyzn.

BIBLIOGRAFIA

- Berglas, S., Jones, E. (1978). Drug choice as self-handicapping in response to noncontingent success. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 405-117.
- Brzozowski, P. (1989). Skala Wartości – polska wersja testu Milтона Rokeacha. W: R. Ł. Drwal (red.), *Techniki kwestionariuszowe w diagnostyce psychologicznej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS (s. 81-122).
- Doliński, D. (1991). Skuteczność strategii samoutrudniania jako narzędzia wywierania korzystnego wrażenia na innych ludziach. *Przegląd Psychologiczny*, 1, 45-53.
- Doliński, D., Gromski, W., Szmajke, A. (1986). Rzucanie kłód pod własne nogi. Berglasa i Jonesa teoria autohandicapu. *Przegląd Psychologiczny*, 3, 645-670.
- Doliński, D., Szmajke, A. (1994). *Samoutrudnianie*. Olsztyn: PTP, Pracownia Wydawnicza.
- Król-Fijewska, M. (1993). *Trening asertywności*. Warszawa: Wydawnictwo PTP.
- Levesque, M. J., Lowe, Ch. A., Mendenhall, C. (2001). Self-handicapping as a method of self-presentation: An analysis of costs and benefits. *Current Research in Social Psychology*, 6, 15, 221-237.
- Oleś, P. (1991). Wartości i wartościowanie: miejsce i rola w funkcjonowaniu osobowości. W: *Wykłady z psychologii w KUL* (t. 5). Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Pospiszyl, K. (1990). Kopciuszek jako egzemplifikacja kobiecego lęku przed sukcesem. W: B. Jedynak (red.), *Kobieta w kulturze i społeczeństwie. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Feminologicznej* (t. 1, s. 180-202). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Pospiszyl, K. (1993). Czy dama boi się sukcesu? *Trening. Kwartalnik Metodyczno-Szkoleniowy*, 4, 83-89.
- Reykowski, J. (1979). *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*. Warszawa: PWN.
- Rokeach, M. (1971). The organization and modification of beliefs. W: E. P. Hollander, R. G. Hunt (red.), *Current perspectives in social psychology* (s. 372-380). New York: Oxford University Press.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Sierota, A. (2001). *Osobowościowe korelaty skłonności do samoutrudniania* (niepublikowana praca doktorska, Lublin, UMCS).
- Sierota, A. (2003). Samoutrudnianie a umiejętności społeczne – próba poszerzenia zakresu koncepcji S. Berglasa i E. Jonesa. *Nowiny Psychologiczne*, 2, 5-14.
- Strelau, J. (red.) (2000). *Psychologia. Podręcznik akademicki. Psychologia ogólna* (t. 2). Gdańsk: GWP.
- Szmajke, A. (1996). *Samoutrudnianie jako sposób autoprezentacji*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Tubek, M. (1993). Samoutrudnianie, mechanizm obronny, świadomość strategii. *Przegląd Psychologiczny*, 3, 281-292.
- Tubek, M. (1994). Samoocena a samoutrudnianie. *Przegląd Psychologiczny*, 1-2, 65-77.

ANEKS

Tabela 1.

Percepcja postaw rodzicielskich, obraz siebie oraz wartości a skłonność do samoutrudniania. Analiza regresji

AGATA SIEROTA

wielokrotnej. Model $N = 120$ (Model całościowy: kobiety i mężczyźni)

Model	R	R^2
1. Sukc	0,65	42,5%
2. Sukc, Do	0,67	44,8%
3. Sukc, Do, Wi15	0,69	46,9%
4. Sukc, Do, Wi15, Wo15	0,70	48,7%
5. Sukc, Do, Wi15, Wo15, Wo8	0,71	51%

Succ – Dążenie do sukcesu, Do – Dystans ze strony ojca, Wi15 – „Uczciwy”, Wo15 – „Uznanie społeczne”, Wo8 – „Pokój na świecie”

Tabela 1a.

Percepcja postaw rodzicielskich, obraz siebie oraz wartości a skłonność do samoutrudniania. Współczynniki regresji. $N = 120$ (Model całościowy: kobiety i mężczyźni)

Model	β	t	p
Succ	-0,61	-8,72	0,000
Do	0,19	2,61	0,010
Wi15	-0,13	-2,44	0,045
Wo15	-0,16	-2,44	0,016
Wo8	-0,16	-2,29	0,024

Succ – Dążenie do sukcesu, Do – Dystans ze strony ojca, Wi15 – „Uczciwy”, Wo15 – „Uznanie społeczne”, Wo8 – „Pokój na świecie”